

АД'ЕКТЫЎНЫЯ СУБСТАНТЫВЫ-МЯНУШКІ Ў “ПАЛЕСКАЙ ХРОНІЦЫ” ІВАНА МЕЛЕЖА

**В. В. Струкаў,
Г. В. Юдзянкова**
(Мазыр, Беларусь)

У артыкуле разглядаюцца асаблівасці ўжывання мянушак як аднаго з відаў антрапаэтонімаў у раманах Івана Мележа. Праведзены семантычны аналіз мянушак, якія адлюстроўваюць фізічныя якасці асобы і ўтвораны ад прыметнікаў шляхам субстантывацыі.

Ключавыя словы: антрапаэтонім, мянушка, апелятыў, характарыстычная функцыя.

В статье рассматриваются особенности употребления прозвищ как одного из видов антропоэтонимов в романах Ивана Мележа. Проведен семантический анализ прозвищ, которые отражают физические качества личности и образованы от прилагательных путем субстантивации.

Ключевые слова: антропоэтоним, прозвище, апеллатив, характеристическая функция.

The article deals with the peculiarities of nickname usage, nicknames are regarded as a kind of anthropoethonyms in the novels by Ivan Melezh. The authors analyze the nickname semantics, such nicknames reflect physical qualities of a person and they are formed from the adjectives with the help of substantivization.

Key words: anthropoethonym, nickname, appellative, a characteristic function.

Уласнае імя як адна з універсальі мовы і культуры выконвае функцыю захавання і трансляцыі нацыянальных традыцый, у тым ліку традыцый наймення. Мянушкі-антрапонімы – досыць пашыраная маўленчая з’ява ў беларусаў. Без іх не абыходзіцца ніводзін жыхар вёскі, нярэдка гучаць яны і ў гарадскім асяроддзі. Працэс пашырэння мянушак у народна-дыялектнай мове і ў мове мастацкай літаратуры бярэ пачатак з традыцыі нашых продкаў даваць чалавеку імя, якое змяшчае ў сабе ацэнку яго як індывіда, у тым ліку і станоўчую. Пазней, падчас станаўлення і развіцця кананічна-хрысціянскай сістэмы ўласных асабовых імёнаў, мянушкі паступова страцілі функцыю неацэначнага імя, пакінуўшы ацэначную як адну з важных для ідэнтыфікацыі чалавека. С. Бут-Гусаім адзначае, што па сваёй прыродзе мянушка “характарыстычная і рэпрэзентатыўная: у ёй індывід прадстаўлены праз прымету – выпадковую рысу, якая кідаецца ў вочы і вылучае яго з шэрагу падобных” [1, 58].

Мастацкі твор – спецыфічны прадукт маўлення, з дапамогай якога забяспечваецца мастацка-эстэтычнае асваенне рэчаіснасці, выяўленне існасці чалавека, праведзенай праз светапогляд пісьменніка-мастака і пісьменніка-філосафа. У раманах “Палескай хронікі” Івана Мележа мянушкі ўспрымаюцца як заканамерная моўная з’ява ў дачыненні да літаратурных персанажаў. Гэтая лексіка-семантычная група антрапаэтонімаў выступае адным з галоўных моўна-вобразных сродкаў

пабудовы тэксту і стварэння мастацкага характару.

Спосаб намінацыі “анімізацыя↔субстантывацыя” аднакампанентных формаў якасных і адносных прыметнікаў пакладзены ў аснову мянушак *Губаты, Крывароты, Руды, Чубаты*, што ідэнтыфікуюць асобу праз яе знешнюю прымету, якая ўказвае на пэўную характарыстычную адметнасць персанажа.

Губаты – мянушка Алёшы, аднаго з першых камсамольцаў і калгаснікаў у Куранях: *За Хонем паявіліся яго прыяцелі – чорны, пануры, як бацька, Пятро Пракопаў і куранёўскі гарманіст Алёша Губаты* [2, с. 127]. За што дадзена мянушка, не гаворыцца ў тэксце, адно толькі вядома, што ў сцюжу ў Алёшы заўсёды быў чырвоны, аж сіняваты нос, і “*заўсёды Алёша верашчаў ім*” [2, 175]. Па ўсёй верагоднасці, празвалі так хлопца за знешні выгляд твару, на якім вылучаліся губы і чырвоны, асабліва ў мароз, нос. Мянушка *Губаты*, хоць і змяшчае ў сабе адмоўную характарыстычнаць, не ўплывае, аднак, на дадатнае ўспрыняцце яе носьбіта: вясковы гарманіст жаданы ў кампаніі хлопцаў і дзяўчат, без яго не бывае ні аднаго свята і гулянку ў Куранях, ён душа гурту, з ім – танцы песні весялоць. І ў працы Алёша *Губаты* нязломак: на ім трымаецца хата, гаспадарка, бо бацька і маці старыя, часта хварэюць. Такім чынам, моўна-маўленчая індывідуальнасць мянушкі вынік яе кантэкстуальнай асвоенасці толькі як ідэнтыфікацыйна-намінацыйнага сродку.

Зададзена семантычная адмоўнасць, сфарміраваная этымалагічнай асновай *губа* і дэрывацыйным афіксам-мадыфікатарам *-ат-* (*-ы*), інтэрферэнтна нівеліруецца аўтарскімі апісаннямі паводзін і ўчынкаў літаратурнага персанажа, якія прэзентуюць яго са станоўчых бакоў. Для забеспячэння дыялектычнай раўнавагі плана выражэння і плана зместу парадыгматычных складаемых ‘мянушка як антрапонім’ ↔ ‘мянушка як літаратурны персанаж’ пісьменнік свядома робіць замену рукапіснага варыянта оніма *Губан* на канчатковы выдавецкі онім *Губаты*, паколькі першы з іх больш адмоўна эмацыйны, чым другі, пра што сведчыць семантычная асвоенасць уласных асабовых намінацый такіх дэрывацыйных структур у народна-дыялектнай мове Гомельшчыны. Апелятыў-прыметнік *губаты*, з якім семантычна і дэрывацыйна суадносіцца мянушка, належыць да размоўнай лексікі, на што ўказвае ТСБМ, дзе яно пазначана адпаведнай паметай *разм.* са значэннем ‘з тоўстымі губамі’ [3, II, 91]. Прозвішча *Губан* змешчана ў адным карнявым гняздзе з беларускім *Губанаў* і рускімі *Губанов*, *Губанчов* [4, 119].

Словаўжыванне мянушкі сітуацыйна не абмяжоўваецца: яна, не маючы адмоўнай характарыстычнасці, выкарыстоўваецца ва ўсіх выпадках прэзентацыі літаратурнага персанажа як сюжэтнадзейнага, так і не сюжэтнадзейнага ў мастацкім тэксце, выконваючы, пры адсутнасці прозвішча, ідэнтыфікацыйна-намінацыйную функцыю.

Крывароты – мянушка, якой здзелліва і нярэдка пагардліва прызываюць палешукі, а часам і сам аўтар недалёкага, абмежаванага старшынню Глінішчанскага сельсавета Дубадзела, які да таго ж быў нячыстым на руку і аматарам напіцца за чужы кошт, карыстаючыся пасадай: *Крываротаму, кажуць, дзень старэйся! успомніла Ганна, кладучы на прыпек наколаную лучыну.* < ... >

— Якому *Крываротаму*? зацікавіўся, нібы не паверыў бацька.

— Таму, што ў сельсавеце за старшынню... [2, 77-78];

Грыбок пашаптаўся з Крываротым ад чырвонага рубца, што прарэзаў ішчаку і падбародак, – старшынёй сельсавета Дубадзелам, сказаў да ўсіх просячы:

— Дак, можа, давайце памаўчым трохі? І паслухаем, што скажа нам начальство з сельсавета? [2, 140].

Адмоўная экспрэсія мянушкі ёсць вынік не толькі асэнсаванага ўсведамлення яе ўнутранай формы (чырвоны рубец на твары), колькі рэакцыя на непрыстойныя паводзіны

персанажа, які на словах гаварыў адно, а дзейнічаў наадварот. Метанімічная сема, закладзеная субстантывавонай прыметай, якая становіцца намінацыйнай цэлага, у нашым выпадку асобы, па волі пісьменніка праяўляе сябе як адмоўна-ацэнная. Унутраная форма мянушкі, успрымаючыся як выразна этымалагізаваная, падпадае пад уздзеянне экстралінгвістычных абставін, якія абсалютызуюць знешнюю прымету, “трымаюць” мянушку ў рэчышчы мастацкай праблематыкі.

Субстантываваны ад’ектыў, да якога ўзыходзіць мянушка, не мае стыстычнай маркіраванасці, на што ўказвае слоўнікавы артыкул у ТСБМ, дзе слова *крывароты* зафіксавана ў значэнні ‘з крывым, перакрыўленым ротам’ [3, II, 737]. Слова ‘крывароты’ падаецца як утваральная аснова беларускамоўных прозвішчаў *Крыварот* і *Крываротаў* [4, 161].

Мянушкай *Руды* ў дачыненні да Андрэя Дзятла, куранёўскага грамадзя і вялікага ахвотніка на палітычныя размовы, даецца знешне ацэнная характарыстыка літаратурнага персанажа, які імкнуўся увайсці ва ўсе вялікія і малыя справы, спаслацца на аўтарытэт вядомых асоб: *Яшчэ ў той жа дзень, а можа на другі ўранку перабралася цераз гразкую дарогу да цэнтра сельскага Савета, бо назаўтра апоўдні ў нязграбнай, доўгай, як хлёў, хаце куранёўскага грамадзя Андрэя Дзятла, ці, як яго ўсе звалі ў сяле, – Рудога, сядзеў міліцыянер Шабета і высвятляў усе акалічнасці прыходу бандытаў* [2, 54]; адно з выказванняў Андрэя: *Чалавек – сушчасство. Так сказаць, ён і мошка, і ён – валадар, цар прыроды! Ето шчэ вучыў паэт Някрасаў, а такжа Талстой, Леў Мікалаевіч!* [2, 132].

Мянушка дадзена па знешнім выглядзе рудых, агністага колеру валасах прыкмеце, якая праяўляецца праз якасны прыметнік, які, субстантывуючыся, набывае намінацыйную функцыю. Апелятыў, да якога ўзыходзіць гэты антрапаэтонім, з’яўляецца агульнаўжывальным словам, пра што сведчыць ТСБМ-4, дзе слова руды фіксуецца ў значэнні ‘рыжа-карычневы’ [3, IV, 721]. Слова *руды* як загалоўнае да слоўнікавага артыкула і словаўтваральная база для беларускамоўных прозвішчаў: *Руды, Рудаў, Рудзін, Рудых, Рудовіч, Рудзененка, Рудэнка, Рудзёнак, Рудзянок, Рудзяноў, Рудзеня, Рудзік, Рудзь, Рудзько, Рудзькоў, Рудко, Рудкоў, Рудчанка; Рудцікі, Рудзінскі, Рудзецкі, Рудзенскі; а таксама Рудой і рускіх Рудой, Рудов, Рудзенка, Рудзінскій, Рудінскій* [4, 354].

Чубатым ідэнтыфікуе І. Мележ Яўхіма Глушака-Карча, калі апісвае яго бег да свайго

поля каля цагельні, усчатку бойку з Васілем Дзятлам, які асмеліўся араць іх, карчоўскую зямлю: *Васіль не зварухнуўся. Нібы не чуў. Не зводзіў вачэй з чубатага, падахвочваў сябе: “Няхай бяжыць, няхай! Пабачыць!..”* [2, 335]. Мянюшка *Чубаты* псіхалагічна рыхтуе чытача і да ўспрыняцця Яўхіма Карча ў абліччы хаўрусніка маслакоўцаў. Развязка здагадкі пра сувязь з бандытамі не пазбаўлена дэтэктыўнасці, аднак, дзякуючы па-мастацку ўведзеным у тэкст мянюшкам, успрымаецца як жыццёвая рэальнасць. Яўхім Глушак ад бацькі Гушака-Карча ўзяў усё карчоўскае, якое ў яго, *Чуба*, праяўляецца праз непрыхаваную нянавісць да новага ўкладу жыцця. Ад *чуба* – фарсістай прычоскі маладога куранёўца, *Чубатага* з выгляду першага жаніха на вёсцы, да *Чуба*, *Чубатага* (бандыта), шлях да не простага асэнсавання асобы Яўхіма, у якога карчоўскае і *чубаўскае* дынамічна суіснуюць пры перавазе першага над другім.

Словаўжыванне мянюшак *Чуб* і *Чубаты* складае 3 і 11 адпаведна.

Мы далёкія ад думкі, што пісьменнік ставіў на мэце дасягнуць такую суадноснасць вынікаў штучна, праз забеспячэнне адпаведных прапорцый у словаўжыванні: мастакоўскае ўвасабленне жыцця падсвядома кіруе творчым працэсам, асабліва на градацыйным яго ўзроўні – выяўленні існасці індывіда, раскрыцці адпаведнасці знака-мянюшкі дэнатату-асобе. Сваім значэннем мянюшка ўзыходзіць да субстантываванага апелятыва *чубаты*, які ТСБМ падае як аднакаранёвы дэрыват да слова *чуб* [3, V, 318].

Такім чынам, ад’ектыўныя субстантывы-мянюшкі, выяўленыя ў мове раманаў Івана Мележа, сведчаць, што гэтая група антрапаэтонімаў з’яўляецца выразным сродкам стварэння мастацкага характару і прэзентуе персанаж як сацыяльна значную індывідуальнасць, адметную асобу.

Літаратура

1. Бут-Гусаім, С. Ф. Характарыстычныя назвы чалавека ў беларускай мове / С. Ф. Бут-Гусаім // Весн. Брэсц. ун-та. Сер. філал. навук. – 2001. – № 5. – С. 58–68.
2. Мележ, І. Збор твораў. У 10 т. / І. Мележ / рэдкал. Ю. С. Пшыркоў (гал. рэд.) [і інш.]. – Т 5. Людзі на балоце: Раман з “Палескай хронікі”. – Мінск: Маст. літ., 1981. – 415 с.
3. Тлумачальны слоўнік беларускай мовы : у 5 т. / Акад. навук Беларус. ССР, Ін-т мовазнаўства ; пад агул. рэд. К. К. Атраховіча. Мінск : Беларус. Сав. Энцыкл., 1977–1984. 5 т.
4. Бірыла, М.В. Беларуская антрапанімія: прозвішчы, утвораныя ад апелятыўнай лексікі / М.В. Бірыла. – Мінск: Навука і тэхніка, 1969. 508 с.